

ELNUR KƏLBİZADƏ

*“Beynəlxalq əlaqələrin tarixi və nəzəriyyəsi”**ixtisaslaşması üzrə II kurs magistrant**Naxçıvan Dövlət Universiteti**caspiaman@mail.ru*

XX ƏSRİN SON ONİLLİYİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI İLƏ TÜRKİYƏ CÜMHURİYYƏTİ ARASINDA ƏLAQƏLƏRİN İNKİŞAFI TARİXİNDƏN

Açar sözlər: Naxçıvan, xarici əlaqələr, iqtisadi əlaqələr.

Ключевые слова: Nakhchivan, международные отношения, экономические отношения

Key words: Nakhchivan, foreign relations, economic relations

XX əsrin son onilliyində Naxçıvanın xarici əlaqələrinin tarixini araşdırarkən ilk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının xarici əlaqələrini bu onillik daxilində üç dövrə ayırmaq mümkündür.

1. 1990-1991-ci illəri əhatə edən dövr;
2. 1992-1993-cü illəri əhatə edən dövr;
3. 1993-cü ilin iyunundan 2000-ci ilə qədərki dövr.

“Millətlər həbsxanası” olan Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqı dağılmaq ərəfəsində idi. Sovet İttifaqının zəifləməsi ərəfəsində ermənilərin Qarabağa və Naxçıvana olan iddiaları kəskin xarakter almağa başlamışdı. 1988-ci ildə Ermənistanın Azərbaycana silahlı təcavüzü ilə başlayan müharibədə ermənilər təkcə Dağlıq Qarabağı ələ keçirməyi deyil, bir sıra digər ərazilərin də işğalını hədəfləyirdilər. Statistika göstərir ki, 1988-1992-ci illəri əhatə edən dörd il ərzində təkcə Dağlıq Qarabağda və ətrafındakı 7 rayonda deyil, Azərbaycanın ümumi ərazisi 31,6 min kvadrat kilometr olan 26 inzibati rayonunda müharibə gədirdi. [1. s.37]

O zaman Naxçıvandakı gərgin vəziyyəti nəzərə alan Heydər Əliyev 1990-cı il iyulun 22-də yenidən Naxçıvana gəldi. Uzun müddət SSRİ rəhbərliyində çalışmış müdrik bir siyasətçi üçün proseslərin gedişatını görmək elə də çətin deyildi. Heydər Əliyev yaxşı bilirdi ki, ermənilər üçün Qarabağ qədər Naxçıvanın ələ keçirilməsi də ön məqsədlər sırasında dayanır, Azərbaycanın mövcud rəhbərliyi isə sadəcə olaraq mərkəzin əmrlərini sözsüz yerinə yetirən bir alətə çevrilib.

1990-cı ilin sentyabr ayının 30-da Azərbaycan SSR Xalq deputatlarının və yerli xalq deputatları sovetləri deputatlarının seçkiləri keçirildi. Seçkilərin birinci turunda fərdi pensiyaçı H.Ə.Əliyev 340 nömrəli Nehrəm seçki dairəsindən Azərbaycan SSR xalq deputatı, 2 nömrəli M.F.Axundov seçki dairəsindən isə Naxçıvan MSSR xalq deputatı seçildi.[2]

Heydər Əliyevin birbaşa təşəbbüsü ilə 1921-ci ildə imzalanmış Qars müqaviləsi yenidən aktuallaşdırıldı və Türkiyə dövlətinin Naxçıvanın müdafiəsi işinə cəlb edilməsinə başlandı. Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1991-ci il yanvar ayının 11-də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Soveti Moskva və Qars müqavilələrinin iştirakçısı olan dövlətlərə bəyanat verərək həmin ölkələri muxtar respublikanın ərazi bütövlüyünün erməni təcavüzü nəticəsində kobud şəkildə pozulması faktlarına münasibət bildirməyə çağırırdı. [3. s.1]

Ermənistanla Azərbaycan arasında faktiki olaraq elan olunmamış müharibənin başlanması ilə Naxçıvanın Azərbaycanla əlaqəsi kəsilmiş oldu. Naxçıvan tam blokada vəziyyətinə düşdü. Belə bir şəraitdə o zaman Naxçıvan Ali Məclisinin sədri olan Heydər

Əliyev muxtar respublikanı yaranmış gərgin və acınacaqlı vəziyyətdən çıxarmaq üçün gərgin fəaliyyətə başladı. Hələ 1990-cı ilin sentyabrında Ankarada Azərbaycanla Türkiyə arasında Araz çayı üzərində körpünün tikilməsi və Nəzarət Buraxılış Məntəqəsinin yaradılması haqqında sazişə [4, s.6] uyğun olaraq 1991-ci ilin oktyabr ayının 29-da Türkiyə ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında müvəqqəti körpünün, sonralar 1992-ci il mayın 28-də isə Naxçıvanla Türkiyə arasında Araz çayı üzərində yeni salınmış körpünün rəsmi açılışı oldu. Heydər Əliyev bu açılışdakı çıxışında körpünün əhəmiyyətindən danışdı və Sədərək körpüsünü Naxçıvanla Türkiyə arasında arzular və ümidlər körpüsü adlandırdı [5, s.149].

1992-ci il yanvarın 30-da H.Əliyev Türkiyə Cumhuriyyətinin o zamankı baş naziri Süleyman Dəmirəlin tapşırığı ilə gəlmiş nümayəndə heyətini qəbul etdi. Qəbulda Naxçıvan-Türkiyə gömrükxanasının istifadəyə verilməsi məsələləri müzakirə olundu.[2] Elə həmin il fevral ayının 24-də isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sədri işləyən Ulu Öndər Heydər Əliyev 138-XII sayılı qərarla "Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Gömrük komitəsinin yaradılması barədə" fərman imzaladı.[6, s.300]

22-25 mart 1992-ci il tarixlərdə Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri Türkiyə Prezidenti Turqut Özal və Baş Nazir Süleyman Dəmirəlin dəvətilə Türkiyə Respublikasında rəsmi səfərdə oldu. Keçirilmiş görüşlərdə əsasən regionun siyasi vəziyyəti, ermənilərin Naxçıvana hərbi təcavüzü nəticəsində bölgənin blokada vəziyyətinə düşməsi və s. məsələlər müzakirə olundu. Səfər çərçivəsində, 24 mart 1992-ci il tarixdə tərəflər arasında "Azərbaycana bağlı Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında əməkdaşlıq protokolu" imzalandı. İmzalanan 13 maddəlik protokolda muxtar respublikaya maliyyə, iqtisadi, texniki yardım göstərilməsi, regionun zəruri ehtiyaclarını ödəmək üçün 100 milyon ABŞ dolları həcmində kreditin verilməsi nəzərdə tutulurdu. [7, s.141]

Tezliklə, Türkiyə Cumhuriyyəti ilə vətəndaşların gediş-gəlişini təmin etmək məqsədi ilə Sədərək körpüsünün tikintisinə başlanıldı. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, iki ölkə arasında iqtisadi, mədəni, sosial, siyasi əlaqələrin inkişaf simvolu hesab olunan Sədərək körpüsü 1992-ci ilin 28 mayında istifadəyə verildi. Bununla da Naxçıvanın blokadası qismən də olsa yarılmış oldu.

1992-ci ilin iyunun 1-dən 5-dək Heydər Əliyev Türkiyə Cumhuriyyətində rəsmi səfərdə oldu. Baş nazir Süleyman Dəmirəlin dəvətilə H.Əliyev İzmirdə keçirilən Milli İqtisadi Konqresdə iştirak etdi.

1993-cü ilin fevral ayı isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının tarixinə ilk xarici nümayəndəliyin fəaliyyətə başlaması ayı kimi düşdü. Belə ki, 1993-cü ilin fevral ayının 5-də Naxçıvanda Türkiyə Respublikasının konsulluğu fəaliyyətə başladı.

Beləliklə, 1992-1993-cü illərdə uzaqgörən siyasətçi Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Naxçıvan Muxtar Respublikasının Türkiyə Cumhuriyyəti ilə siyasi, iqtisadi, humanitar, mədəni sahələrdə əlaqələri genişlənməkdə idi.

1993-cü il oktyabr ayının 3-də Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevi səs çoxluğu ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçdi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsindən sonra Azərbaycan Respublikasına, o cümlədən onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasına qarşı informasiya blokadasının yarılməsi məqsədi ilə ciddi addımlar atıldı. Dağlıq Qarabağ probleminə dair həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması ilə yanaşı, Azərbaycanın böyük bir ərazisinin Ermənistan tərəfindən blokadada saxlanması gerçəklikləri də nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları diqqətinə çatdırıldı.

Heydər Əliyevin Azərbaycanda ikinci dəfə hakimiyyətə gəlməsindən qardaş və dost Türkiyə Cumhuriyyəti ilə əlaqələr inkişaf etdirilərək etibarlı siyasi müttəfiqlik,

bərabərhüquqlu iqtisadi tərəfdaşlıq səviyyəsinə çatdırıldı. [8, s.336]

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası müstəqilliyimizin ilk illərində olduğu kimi 1993-cü ildən sonrakı dövrdə də qardaş Türkiyə Cumhuriyyəti ilə sıx iqtisadi, mədəni əlaqələrə malik olmuşdur. Əsası ümummilli lider Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri olarkən qoyulan xarici siyasətdə Türkiyə Cumhuriyyəti ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq xətti Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbov tərəfindən də uğrula davam və inkişaf etdirilməyə başladı.

Vasif Talıbovun Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sədri kimi Türkiyə Respublikasına ilk səfəri 1996-cı ilin 12-17 mart tarixlərində Türkiyə Respublikası rəhbərliyinin dəvəti ilə gerçəkləşdi.

Martın 14-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbov Türkiyə Böyük Millət Məclisində oldu. Türkiyə Böyük Millət Məclisinin sədri Mustafa Qələmli ilə görüş zamanı tərəflər arasında əlaqələrin, o cümlədən parlamentlərarası əlaqələrin inkişaf perspektivləri müzakirə olundu.

Türkiyəyə bu səfərin zirvə nöqtəsi isə martın 15-də Türkiyə Cumhuriyyətinin prezidenti ilə görüş oldu. Türkiyə Respublikasının Prezidenti Süleyman Dəmirəl Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovu Çankaya köşkündə qəbul etdi.[9, s.3] Görüş zamanı qarşılıqlı əlaqələrin konkret istiqamətləri – Naxçıvana humanitar yardımların gücləndirilməsi, Naxçıvanda Türkiyə İş Bankının filialının açılması, şəkər zavodunun tikintisi, muxtar respublikanın enerji təchizatında və telekommunikasiya sistemində yaranmış problemlərin həlli sahəsində Türkiyə Respublikasının yardımını məsələləri müzakirə edildi və bir sıra razılaşmalar əldə olundu.

Muxtar Respublika Ali Məclisinin Sədrinin Türkiyə Respublikasının Baş Naziri Məsud Yılmazla keçirdiyi görüşdə də iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi əsas müzakirə mövzusu oldu.

Ali Məclisin Sədri Vasif Talıbov Türkiyə Respublikasına işgüzar səfəri çərçivəsində Türkiyə Respublikasının Türk Cumhuriyyətləri ilə iş üzrə dövlət naziri Eyvaz Gökdəmir, Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyi Qafqaz İdarəsinin rəisi, böyük elçi Xəlil Dağ, Türkiyənin məşhur elm və təhsil hamisi Ehsan Doğramacı, Türkiyə “Qızıl Ay” humanitar cəmiyyətinin sədrinin görüş üçün səlahiyyətli nümayəndəsi Nurəddin Özdəmir, Türkiyə Respublikası Şəkər Fabrikləri Anonim Şirkətinin baş direktoru Səlahəddin Hun, Türk İş Birliyi İnkişaf Agentliyinin sədri, böyük elçi Umud Arıq, Türkiyə İş Bankının baş direktoru Unal Korukçu və digər dövlət rəsmiləri və iş adamları ilə görüşlər keçirdi.[9, s.1-3]

Qeyd etmək lazımdır ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasındakı əlaqələr təkcə muxtar respublikamızın sosial iqtisadi inkişafına deyil, həm də Türkiyənin Şərqi Anadolu vilayətlərinin inkişafına da təkan vermişdir. Sərhədlər açılana qədər iqtisadi cəhətdən Türkiyə üçün o qədər də əhəmiyyətli olmayan İqdir vilayəti sürətlə inkişaf etməyə başladı. Türkiyənin həmsərhəd vilayətlərinin rəhbərləri ilə muxtar respublika rəhbərliyi arasında əməkdaşlıq genişlənməyə başladı.

1997-ci ilin yanvarında Türkiyənin İqdir Vilayətinin valisi Şəmsəddin Uzun Naxçıvana səfər etdi. Səfər zamanı Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri ilə sərhədyanı ticarətin vəziyyəti müzakirə olundu. Həmin ilin avqustunda Van vilayətinin valisi Əbdülqadir Sarı Naxçıvana işgüzar səfər etdi. Səfər zamanı Naxçıvanda kənd təsərrüfatı və sənayenin inkişaf etdirilməsi, mineral sular və dərman otlarının istifadəsi, təhsil və mədəniyyətin sahəsində əlaqələrin genişləndirilməsi, Naxçıvan Dövlət Universiteti ilə Van Universiteti arasında ikitərəfli əlaqələrin qurulması məsələləri müzakirə edildi.

12 iyun 1999-cu ildə Türkiyə Respublikasının İqdir Vilayətinin valisinin başçılığı ilə, Türkiyə Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin və Daxili İşlər Nazirliyinin vəzifəli şəxslərinin də təmsil olunduğu nümayəndə heyəti Naxçıvan Muxtar Respublikasına səfər etdi. Səfər çərçivəsində, nümayəndə heyəti Naxçıvan MR Ali Məclisi Sədri ilə görüşdü. İkitərəfli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi məsələləri müzakirə olundu.

Beləliklə bəhs olunan dövrdə Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Türkiyə Cumhuriyyəti arasında əlaqələr daima inkişaf edən xəttlə inkişaf etmiş. Türkiyə Cumhuriyyəti hökumətinin Naxçıvanın Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qorunub saxlanılmasında, regionun sosial-iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli xidmətləri olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Nazim Əhmədov, Naxçıvan, iqtisadiyyatının prioritetləri: iqtisadi artım, dinamik inkişaf, Bakı, 2008.
2. <http://1990-1993.nakhchivan.az/xron.htm>
3. Şərq qapısı qəzeti, 23 oktyabr 2010-cu il, 199 (20.113), "1992-ci il oktyabrın 24-də Heydər Əliyev – xalq birliyi qüvvəsini göstərdi".
4. Azərbaycan ölkə raporu bülleteni, Ankara, 1993.
5. İradə Hüseynova, Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Bakı, 2004.
6. Qayıdış 1990-1993, Bakı, 2008,
7. M.Məmmədov, Naxçıvan : dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizənin dayağı, Bakı, 2011.
8. Azərbaycan tarixi, 7 cildə VII cild (1941-2002-ci illər), Bakı, 2008.
9. Şərq qapısı 25 mart 1996-cı il, № 19, (16.466).

ELNUR KALBIZADA

"History and theses of international relations"
master degree II year student
Nakhchivan State University

Multilateral relations between the Nakhchivan Autonomous Republic and the Turkish Republic in the last decade XX century (1990-2000)

When we investigate the foreign political relations of the Nakhchivan history, it must be noted that it is possible to divide foreign realations of NAR into 3 stages in this decade.

1. 1990-1991st years;
2. 1992-1993rd years;
3. From the June ,1993rd year till 2000th year.

Nakhchivan was put into blockade in fact, in the result of the starting of the non declared war, between Azerbaijan and Armenia.

In those hard times Heydar Aliyev took the responsibility to be the Chairman of the Supreme Majlis of the Nakhchivan Autonomous Republic. He began negotiations with Turkey and the Islamic Republic of Iran.

Kars treaty signed in 1921 by the initiative of Haydar Aliyev , again came to the agenda and began work on the direction of involving Turkey on protection Nakhchivan. On

Tarix və onun problemləri, № 2 2012

February 1993 was remembered as the first foreign representation was opened in the Nakhchivan Autonomous Republic in its history. The Consulate of the Turkish Republic started activities in Nakhchivan, in 5 February 1993

After Haydar Aliyev was elected the president of the Azerbaijan Republic, a new stage began in the history of Azerbaijan-Turkish relations.

Vasif Talibov, the new chairman of the Supreme Majlis of the Nakhchivan Autonomous Republic, also continued the political line of Haydar Aliyev in Nakhchivan. Mutual collaboration in foreign policy between the Nakhchivan Autonomous Republic and the Turkish Republic was continued and developed successfully.

Finally, in the spoken decade the relations between Nakhchivan, an inseparable part of Azerbaijan and the Turkish republic always developed and the Turkish Republic has had important services in the reserving of Nakhchivan as an inseparable part of Azerbaijan and in the social-economic development of the region.

ЭЛЬНУР КАЛЬБИЗАДЕ

"История и теория международных отношений"

студент II курса магистратуры

Nakhchivan ский Государственный Университет

caspianman@mail.ru

Развитие отношений между Нахчыванской Автономной Республикой Азербайджана и Турцией за последнее десятилетие XX века

Исследуя историю международных отношений Нахчывана за последнее десятилетие XX века, в первую очередь следует отметить, что внешние связи Нахчыванской Автономной Республики можно поделить на три периода.

1. Период с 1990 по 1991 год;
2. Период с 1992 по 1993 год;
3. С июня 1993 по 2000 год.

После необъявленной войны против Азербайджана со стороны Армении, Нахчыван стал фактически заблокированным.

В такой напряженной ситуации, будучи председателем Верховного меджлиса Нахчыванской Автономной Республики Гейдар Алиев взял всю ответственность на себя. Он начал работать в направлении развития отношений с Турецкой Республикой и Исламской Республикой Иран.

Непосредственно по инициативе Гейдара Алиева вновь вступил в силу Карский договор, подписанный в 1921 году и обеспечивающий защиту Нахчывана со стороны Турции. По его же инициативе от 11 января 1991 года Верховный Совет Нахчыванской Автономной Республики сделал заявление странам-участникам Московского и Карского договоров, призвав их выразить свое отношение к факту нарушения территориальной целостности автономной республики в результате армянской агрессии.

В феврале 1993 года впервые в истории Нахчыванской Автономной Республики начало работать иностранное представительство. Так, 5 февраля 1993 года начало свою деятельность консульство Турецкой Республики в Нахчыване.

В 1993 году вместе с повторным приходом к власти Гейдара Алиева в истории азербайджано-турецких отношений началась новая страница.

Установленная Гейдар Алиевым внешняя политика на основе взаимного сотрудничества с Турецкой Республикой удачно продолжается и развивается председателем Верховного Меджлиса Нахчыванской Автономной Республики Васиф Талыбовым.

Таким образом, отношения Нахчыванской Автономной Республики с Турецкой постоянно развиваются. Признание Нахчывана неотъемлемой частью Азербайджана, а также поддержание социально-экономического развития региона правительством Турецкой Республики являются очень важными принципами на сегодняшний день.

Rəyçilər: t.ü.f.d. E.İsayev, t.e.d. R.C.Süleymanov

Naxçıvan Dövlət Universitetinin Beynəlxalq Münasibətlər kafedrasının 27 mart 2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 06)